Prutgåsens *Branta bernicla* förekomst på Öland*

Dennis Hasselquist

Avsikten med denna sammanställning är att kartlägga i vilken omfattning prutgäss passerar Öland under vår- och höststräcket, samt vilka långsiktiga antalsförändringar som skett sedan mitten av 1940-talet. Material från Ottenby fågelstation ligger till grund för studien.

Prutgåsen är i vår del av världen uppdelad i två raser. Den mörkbukiga rasen Branta b. bernicla häckar utmed ryska ishavskusten från Kolguev till Taimyrhalvön medan den ljusbukiga rasen Branta bernicla hrota har sina häckningsplatser på norra Grönland, Spetsbergen, Frans Josefs Land och i norra Canada (Cramp m.fl. 1977). De prutgäss som flyttar via Öland tillhör uteslutande den mörkbukiga bernicla-rasen och det är endast dennas uppträdande som belyses i artikeln.

Flyttning - Övervintring

Prutgässen lämnar sina häckningsplatser från mitten av augusti till första veckan i september. Flyttningen sker i västlig riktning utmed ishavskusten mot Vita havet. Här passerar gässen in över land för att nå Finska Viken och fortsätter sedan mot syd-sydväst över Östersjön (Kistchinski 1979, Cramp m.fl. 1977). En del prutgäss följer Gotlands (se t.ex. Amcoff & Ekman 1979) och framför allt Ölands östra kuster, medan andra passerar genom Kalmarsund eller sträcker mot sydväst in över norra Götaland (Hjort & Alerstam 1976). Efter passagen förbi Öland drar sig de förstnämnda gässen åt sydväst, tangerar Blekinges sydöstra hörn och fortsätter mot Hanöbukten i Skåne. Med bibehållen sträckriktning tväras Skåne och rastplatserna i Danmark nås i mitten av oktober (Alerstam 1976, Edberg 1977, Axelsson & Carlsson 1977). En del stannar här till november, andra fortsätter direkt till övervintringslokalerna i sydvästra England, västra Frankrike och Nederländerna (Mahéo 1976, Ogilvie & St. Joseph 1976).

Vårflyttningen följer i stort samma vägar som höstflyttningen (Kistchinski 1979). Passagen förbi Östersjön sker dock betydligt snabbare än under hösten. Häckningsområdet nås i första halvan av juni.

Material och resultat

Det material som ligger till grund för denna uppsats är sammanställt från

---

* Meddelande nr 91 från Ottenby fågelstation
Contribution no. 91 from Ottenby Bird Observatory

Vid Ottenby har antalet inräknade prutgäss ökat mer eller mindre explosionsartat sedan början av 1970-talet.
Foto: Karl-Erik Fridzén.

Brent Geese.

de rutinmässiga sträckobservationer som genomfördes vid Ottenby (d.v.s. Ölands södra udde) 1947-56 och vid Revsudden/Stora Rör i Kalmarsund 1958-72 samt från Ottenby fågelstations dagböcker 1958-80. Den sistnämnda delen av materialet bygger inte på standardiserade räkningar utan på personalens observationer under det dagliga rutinarbetet.

I figur 1 och 2 redovisas det totala antalet passerande prutgäss vid Revsudden/Stora Rör och Ottenby under vårar respektive höstar. Det prutgåssträck som inregistreras vid Ottenby går till övervägande delen öster om Öland. Detta gäller både vår- och höststräcket och innebär att de prutgäss som räknas i Kalmarsund endast i ringa omfattning registreras vid Ottenby. En viktig osäkerhetsfaktor är att prutgåsen kan flytta både på dagen och på natten. Man vet dock ej i vilken omfattning nattsträck förekommer. Prutgåsen flyttar också i dimmigt och disigt väder. I Ottenbys dagböcker omnämns flera tillfällen där flockar hörts i dimman men ej setts. Som exempel kan nämnas 28 september 1978 då 5400 prutgäss sågs, men så många flockar hördes i dimman att totalantalet förbisträckande uppskattades till omkring 7000. Olika vindstyrka och vindriktning påverkar sträcket. Speciellt gäller detta

Figur 1. Totalsummor sträckande prutgäss under vårarna vid Ottenby (Ölands södra udde) 1959-1980 och vid Revsudden/Stora Rör i Kalmarsund 1958-1972.

Total numbers of migrating Brent Geese during springs at Ottenby (southernmost point of Öland) 1959-1980 and at Revsudden/Stora Rör on the strait of Kalmar 1958-1972.

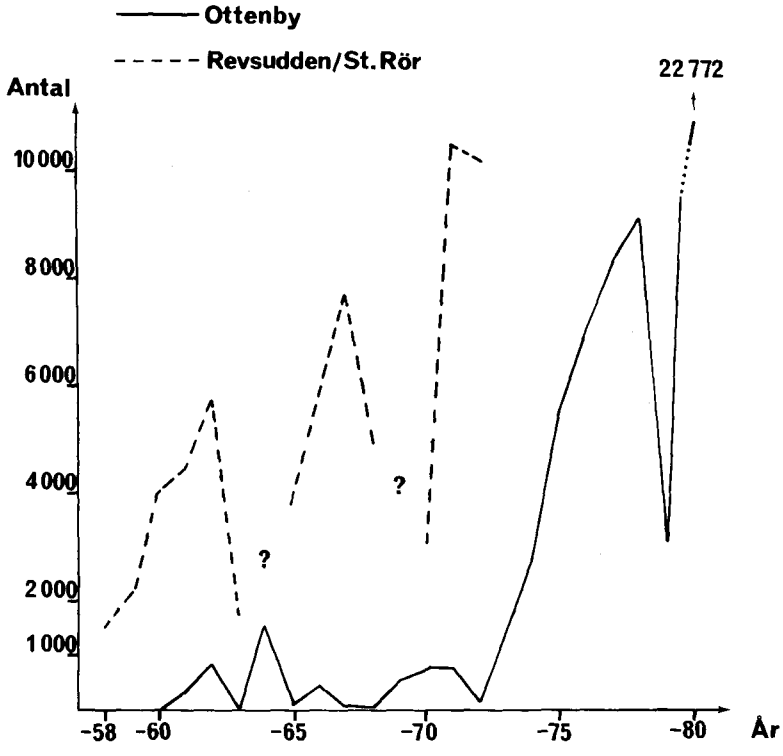

vissa höstar med dominerande ostliga vindar, då stora mängder prutgäss registrerats på Öland (se Hjort & Alerstam 1976). Allt detta bidrar till att höja osäkerheten i figur 1 och 2.

Det finns en viss likhet mellan vår- och höstsiffrorna vid Ottenby under senare år. Detta betyder att många passerande prutgäss under våren ofta följs av många under hösten samma år. Hjort (1977) konstaterade samma sak för vitkindad gås Branta leucopsis. Förklaringen torde vara att god födotillgång och hög medeltemperatur under vintern medför att fler individer

Figur 2. Totalsummor sträckande prutgäss under höstarna vid Ottenby 1947-1980 och vid Revsudden/Stora Rör 1958-1972.

Total numbers of migrating Brent Geese during autumns at Ottenby 1947-1980 and at Revsudden/Stora Rör 1958-1972.

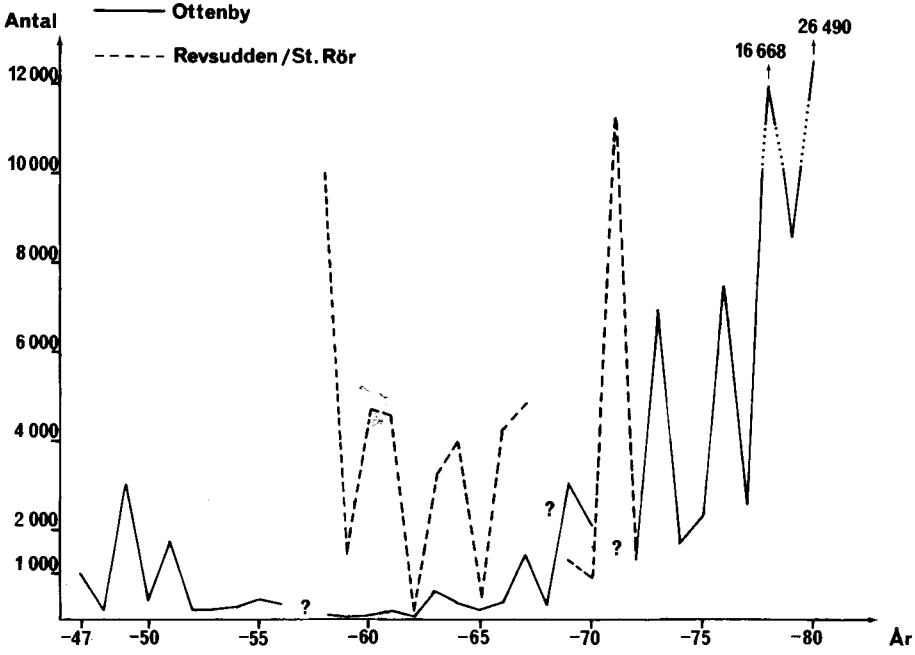

överlever. Dessa är också i bättre kondition och lyckas därför bättre med häckningen (se Harvey 1971, Cabot & West 1973).

Det föreligger även en mycket klar positiv trend vad gäller antalet sträckande prutgäss, från slutet av 1960-talet och genom hela 1970-talet. Om man jämför denna ökning med de årliga räkningar som utförts i Västeuropa i gässens vinterkvarter (Ogilvie & St. Joseph 1976), finner man att populationen var ganska konstant fram till 1968. Därefter ökade antalet kraftigt och vintern 1975/76 var populationen sex gånger så stor som under slutet av 1950-talet.

Att belägga populationsförändringar med hjälp av sträckräkningar är naturligtvis vanskligt och inte minst gäller detta för de prutgäss som sträcker via Öland. Ovan har flera felkällor nämnts. Det visar sig dock att Ottenbys material har stora likheter med de siffror som Ogilvie & St. Joseph (1976) gav för hela populationen. Trenden är så samstämmig att slutsatsen blir att förändringar i Ottenbys siffror verkligen avspeglar reella

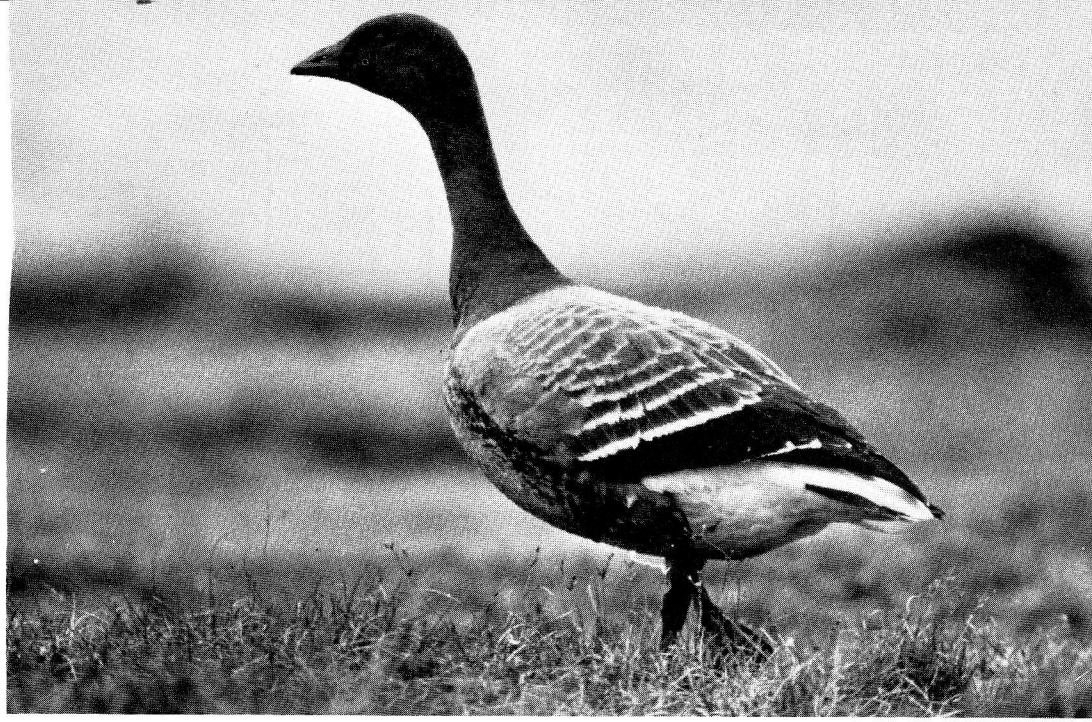

Ökat skydd, milda vintrar, god reproduktionsförmåga samt ökat sädesbetande torde vara de viktigaste orsakerna till de ökade sträcksiffrorna för prutgåsen.
Foto: Jan-Michael Breider

Brent Goose.

förändringar i prutgåspopulationen. Hjort (1977) diskuterade antalsökningen hos vitkindad gås och kom fram till samma slutsats. En mycket intressant företeelse i Ottenbys siffror är den fortsatta kraftiga ökningen av antalet prutgäss efter 1975. Denna är så stor att kanske en fördubbling av populationen skett sedan vintern 1975/76.

I figur 3 redovisas det tidsmässiga sträckförloppet vid Ottenby under två vår- och två höstsäsonger. Prutgåsens vårflyttning förbi Öland äger rum från mitten av maj till början av juni, med en kulmination i månadsskiftet maj-juni. Det karaktäriseras av att en stor del av hela det registrerade antalet passerar på en eller några få dagar. Tidigaste vårobservationen av prutgäss vid Ottenby var 1.4 1976 då 3 ex. sträckte mot söder. Antalet aprilnoteringar är över huvud taget få. Vissa år kan en del prutgäss flytta förbi redan i början av maj. Det blir då ofta flera observationsdagar, men totalantalet blir lågt. Största sträcksiffran på våren härrör från 26.5 1980, då omkring 18 000 prutgäss passerade Ölands södra udde. Dagssumman utgjorde nästan 80 proc. av vårsiffran detta år.

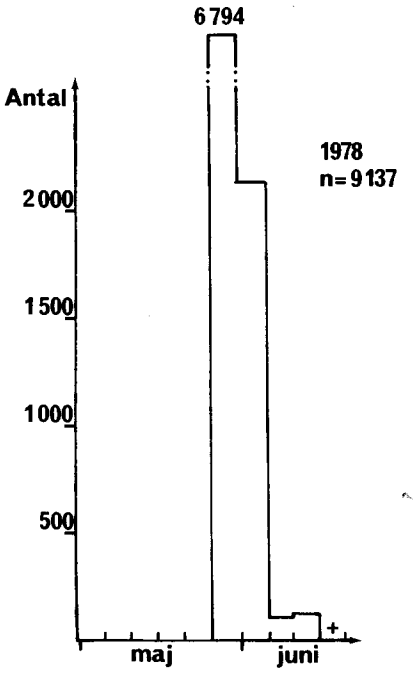
6 794
Antal
1978
n=9 137
2 000
1 500
1 000
500
maj
juni

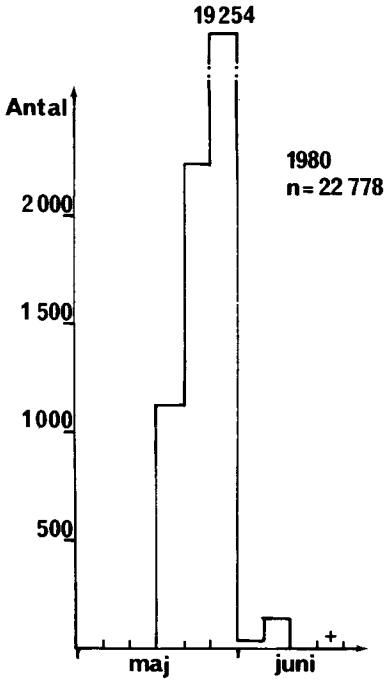
19 254
Antal
1980
n=22 778
2 000
1 500
1 000
500
maj
juni

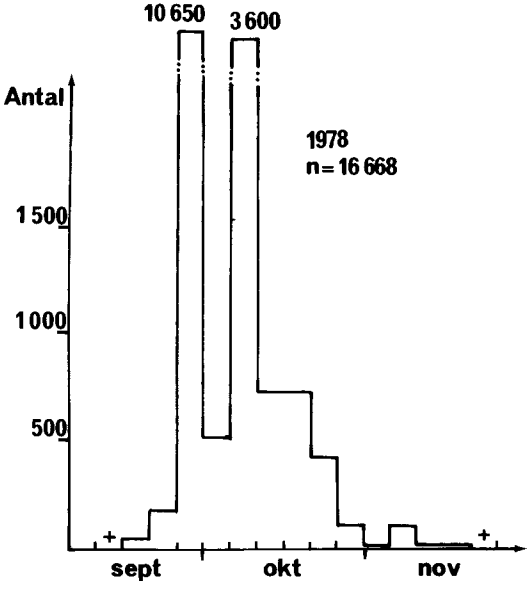
10 650
3 600
Antal
1978
n=16 668
1 500
1 000
500
sept
okt
nov

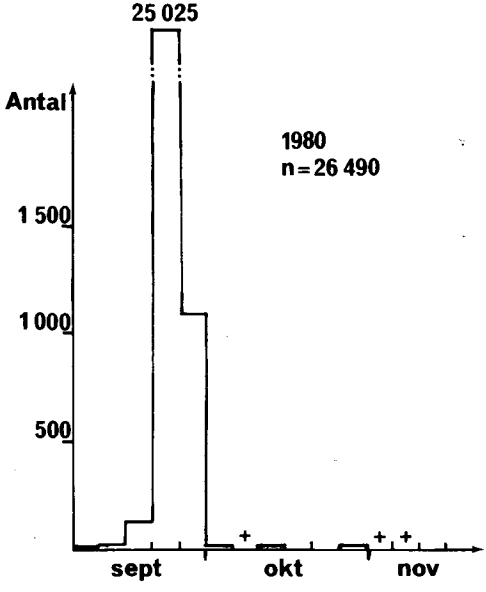
25 025
Antal
1980
n=26 490
1 500
1 000
500
sept
okt
nov

Figur 3. Sträckförloppet för prutgäss vid Ottenby under två vår- och två höstsäsonger. Antalet gäss är summerat i femdagarsperioder (vårar 30.4-18.6, höstar 6.9-24.11). Ett + markerar att enstaka prutgäss registrerats, n är totala antalet gäss respektive säsong.

The passage of Brent Geese at Ottenby during two springs and two autumns. The numbers of geese are counted per five-day periods (springs 30.4-18.6, autumns 6.9-24.11). A + means that a few individuals have been seen, n is the total number of Brent Geese during each season.

Höstpassagen pågår från mitten av september till början av november. Toppen nås i månadsskiftet september-oktober. Under 1970-talet har 95 proc. av höstens förbisträckande prutgäss inräknats före 10 oktober. Enda undantaget var hösten 1978 (figur 3). Enstaka exemplar kan stanna vid Ottenby ända till slutet av november. Största sträckantal på hösten noterades 22.9 1980, då 24 600 fåglar sågs sträcka förbi Ottenby under några eftermiddagstimmar. När sträcket var som intensivast passerade 17 000 på en timme! En vindkantring från svag västlig till måttlig nordostlig vind ägde rum i området strax före detta lavinartade sträck. Disigt väder medförde troligen att gässen länkades av och passerade närmare land (jfr Bergman & Donner 1964, Alerstam m.fl. 1974, Hjort & Alerstam 1976).

För att få en bättre bild av hur höststräcket kan passera förbi Öland har prutgåsobservationerna från de standardiserade sträckräkningar som samtidigt utfördes vid Ottenby, Stora Rör och Ölands södra grund (en kassunfyr belägen 22 km sydost om Ölands södra udde) höstarna 1973 och 1974 samman-

Under höststräcket uppträder prutgåsen ofta tillsammans med andra gåsarter t.ex. bläsgås.
Foto: Staffan Rodebrand.

Brent Goose and White-fronted Goose.

Figur 4. Antalet passerande prutgäss vid Ottenby (fylld stapel), Stora Rör (streckad stapel) och Ölands södra grund (tom stapel) vissa dagar höstarna 1973 (övre figuren) och 1974 (nedre figuren).

Numbers of migrating Brent Geese at Ottenby (dark column), Stora Rör (barred column) and Ölands södra grund (entire column) certain days autumns 1973 (upper figure) and 1974 (lower figure).

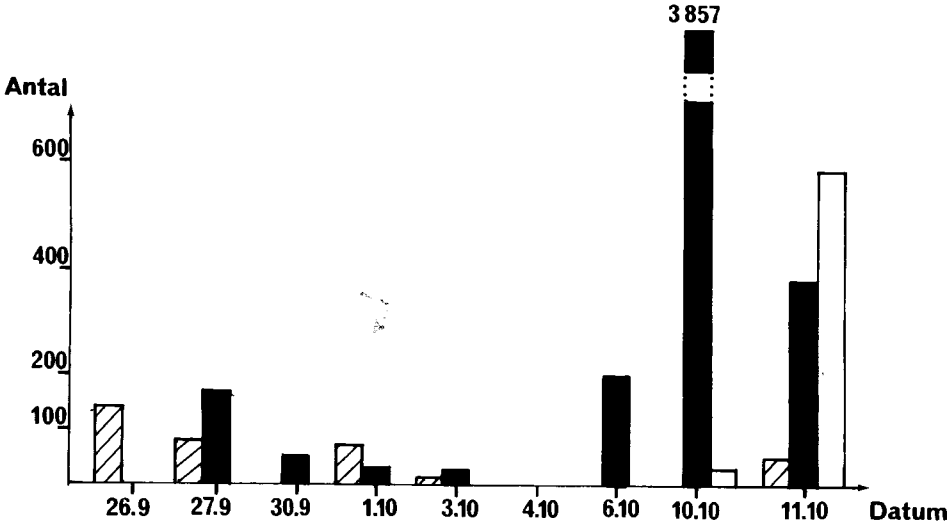

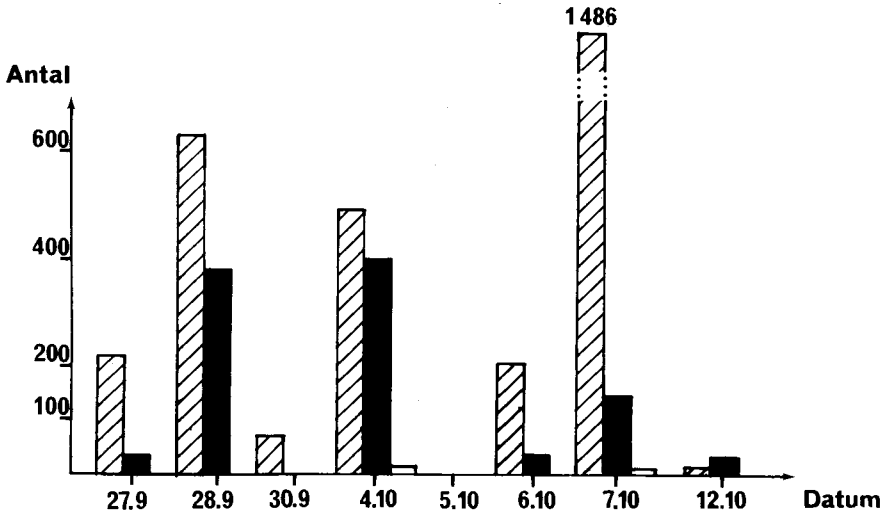

Vid Ottenby rastar prutgässen företrädesvis på de flacka strandängarna runt Västrevet.
Foto: Björn-Eyvind Swahn/N.

Brent Geese.

ställts i figur 4. De två figurerna visar olika typer av sträcksituationer. Hösten 1974 inträffade alla sträcktopparna samtidigt vid de tre lokalerna. Intrycket man får är att prutgässen passerade Öland på bred front. 1973 var bilden en annan. En måttlig sträcktopp sammanföll vid Ottenby och Stora Rör i slutet av september. Sedan inträdde ett par dagar med ringa sträckaktivitet. Den 10 och 11 oktober passerades så både Ottenby och Ölands södra grund av stora mängder gäss, medan sträckaktiviteten vid Stora Rör var i det närmaste obefintlig. Troligen gick huvudpassagen av prutgäss dessa dagar syd och sydost om Öland.

Diskussion

Antalet prutgäss som passerar Öland vår och höst har således ökat. Ökningen var mest markant under 1970-talet. Orsaken tycks vara en verklig populationstillväxt. Ogilvie & St. Joseph (1976) har för den mörkbukiga prutgäs-

Under slutet av september hör såväl prutgås som storskarv till karaktärsfåglarna utmed södra Ölands kuster. Foto: Jan-Michael Breider.

Brent Geese and Cormorant.

rasen visat en ökning från 1955/56 års nivå på 16 500 ex. till 110 000 ex. 1975/76. Sträcksiffrorna från Öland visar att populationen fortsatt expandera fram till 1980.

Vad kan då denna antalstillväxt bero på? Prutgåsen hade under andra halvan av 1800-talet en mycket stark population. Mot slutet av århundradet började antalet dock att minska. Denna nedåtgående trend fortsatte in på 1900-talet och kulminerade omkring 1930 i samband med att artens huvudsakliga vinterföda, havsbandtång Zostera marina, nästan helt försvann. Populationsnedgången tros ha varit i storleksordningen 75 proc. (Cramp m.fl. 1977). Zostera-tången har nu återigen blivit vanlig och förutsättningar för en större population än under mitten av 1900-talet borde åter finnas.

Ogilvie & St. Joseph (1976) anser emellertid att förklaringen till prutgåsens expansion under senare år är en kombination av flera faktorer: ökat skydd (framför allt fridlysningen i Danmark sedan 1972), milda vintrar, god reproduktionsförmåga och ökat sädesbetande. Den sistnämnda faktorn tros vara av central betydelse. I England förekom det knappast att prutgäss betade sädesfält före vintern 1969/70. Under början av 1970-talet ökade antalet som gjorde så och vintern 1975/76 sågs omkring 15 000 sädesbetande fåglar, vilket utgjorde ungefär 30 proc. av maximala antalet övervintrande prutgäss i England den säsongen. Ogilvie & St. Joseph (1976) förutspådde en fortsatt expansion för prutgås populationen och det tycks som de fått rätt. Ökningen har fortsatt trots några hårda vintrar i slutet av 1970-talet. Om denna trend håller i sig får de närmaste åren utvisa. Det är svårt att förutspå vilken storlek som utgör taket för populationen.

Ett stort tack riktas till Christian Hjort och Jan Pettersson som granskat och kritiserat manuset. Tack till Göran Cederwall som bearbetat delar av materialet innan jag fick hand om det, samt en rad personer vid fågelstationen som tagit fram alla prutgåsobservationer ur Ottenbys dagböcker.

Summary: The occurence of the Brent Goose, Branta b. bernicla, on Öland

The passage of Dark-bellied Brent Geese at the island Öland in the Baltic during springs and autumns has been registred at Ottenby Bird Observatory since the end of the 1940s (Fig. 1 and 2). The numbers passing Ottenby (on the southernmost point of Öland) were at a low and rather steady level until the end of the 1960s. Since then the numbers have increased rapidly and in 1980 there were twenty times more Brent Geese passing Ottenby than in the middle 1960s. This increase seems to be relevant for the whole dark-bellied population, as Ogilvie & St. Joseph (1976) established on the wintering grounds in Europe. The reasons for this population increase are discussed in this paper.

The Brent Goose migration at Ottenby is characterised by the fact that a major part of the geese pass during one or a few days. The migration peak in spring is at the turn from May to June and in autumn at the turn from September to October (Fig. 3). The maximum daily total was noted 22.9 1980, when 24 600 Brent Geese passed the southernmost point of Öland.

Litteratur

Alerstam, T., Bauer, C.-A. & Roos, G. 1974. Fält- och radarstudier av Östersjöejdrarnas Somateria mollissima vårsträck. Vår Fågelvärld, 33: 15-27.

Alerstam, T. 1976. Prutgässens huvudled över Skåne under hösten? Anser, 15: 281-284.

Amcoff, M. & Ekman, R. 1979. Fågelsträcket vid Faludden hösten 1978. Bläcku, 5: 23-34.

Aulén, G. & Wahlström, K. 1974. Fågelsträcket genom Kalmarsund 1964-1967. Vår Fågelvärld, 33: 286-292.

Axelsson, P. & Carlsson, S. 1977. Prutgåsens höststräck. Anser, 16: 69-70.

Bergman, G. & Donner, K.O. 1964. An analysis of the spring migration of the Common Scoter and the Long-tailed Duck in Southern Finland. Acta Zool. Fenn., 105: 1-59.

Blomqvist, S. & Lindholm, C.-G. 1976. Fågelsträcket genom Kalmarsund 1968-1971. Vår Fågelvärld, 35: 36-42.

Cabot, D. & West, B. 1973. Population dynamics of Barnacle Geese in Ireland. Proc. Royal Irish Acad. 73, sec B: 415-433.

Cramp, S. & Simmons, K.E.L. (red.). 1977. The birds of the Western Palearctic, Vol. 1.

Edberg, R. 1960. Fågelsträcket genom Kalmarsund 1958 och 1959. Vår Fågelvärld, 19: 19-30.

- 1961. Fågelsträcket genom Kalmarsund 1960. Vår Fågelvärld, 20: 47-57.
- 1965. Fågelsträcket genom Kalmarsund 1961. Vår Fågelvärld, 24: 97-106.
- 1977. Utmed prutgässens huvudled. Anser, 16: 69.

Edelstam, C. 1972. The Visible Migration of Birds at Ottenby, Sweden. Vår Fågelvärld, supplement 7.

Harvey, J.M. 1971. Factors affecting Blue Goose nesting success. Canad. J. Zool., 49: 223-234.

Hjort, C. & Alerstam, T. 1976. Ett exempel på lavinsträck av gäss. Vår Fågelvärld, 35: 185-194.

Hjort, C. 1977. Den vitkindade gåsens Branta leucopsis förekomst på Öland. Calidris, 6: 59-71.

Kistchinski, A.A. (red.). 1979. Migrations of Birds of Eastern Europe and Northern Asia, Ciconiiformes-Anseriformes. Nauka. Moskwa.

Mahéo, R. 1976. The Brent Geese in France, with special reference to the

Golfe du Morbihan. Wildfowl, 27: 55-62.
Ogilvie, M.A. & St. Joseph, A.K.M. 1976. Dark-bellied Brent Geese in Britain and Europe, 1955-76. British Birds, 69: 422-439.
Rodebrand, S. 1972. Fågelsträcket genom Kalmarsund 1962 och 1963. Vår Fågelvärld, 31: 247-251.
- 1976. Fågelsträcket genom Kalmarsund 1972. Vår Fågelvärld, 35: 126-129.

Dennis Hasselquist
Jägmästarebacken 2A
597 00 Åtvidaberg